

Щигло Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО ЯК МАКРООДИНИЦЯ ДЕРИВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті розглянуто структурно-семантичні особливості словотвірного гнізда як найбільшого репрезентанта словотвірного потенціалу слова, утвореного від основи-вершини дієслова з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: словотвірна пара, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо, словотвірний потенціал.

Постановка проблеми. Словотвірне гніздо є найскладнішою комплексною одиницею дериваційної системи сучасної німецької мови, до неї входять всі інші комплексні одиниці (окрім словотвірних рядів), тому вивчення словотвірних гнізд, їх структурний і семантичний аналіз є актуальним і перспективним завданням сучасної дериватології. Саме гніздовий підхід до вивчення проблем деривації дозволить описати словотвірний рівень сучасної німецької мови як систему словотвірних гнізд.

Упродовж часу ключова роль у систематизації, інтерпретації і класифікації похідних відводилась словотворчому форманту. Чисельні роботи у сфері словотвору сучасної німецької мови в основному спрямовані на вивчення номінативних можливостей афіксації, словотвірної семантики, функціонування окремих словотвірних моделей (Н.Г. Іщенко, Г.Ф. Новак, А.І. Норанович, W. Fleischer, R. Hinderling, I. Kühnhold, J. Schröder). У сучасному словотворі намітився основоцентричний напрям дослідження, у межах якого висхідну позицію займає твірна основа слова, її потенційна здатність поєднуватися з певним набором словотворчих формантів, сприяючи словотвірному потенціалу твірних основ і словотворчих формантів.

Дієслова руху неодноразово були об'єктом досліджень у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: по-перше, це онтологічно значущий пласт лексичного складу мови (D. Viehweger); по-друге, їм властиві характеристики високоорганізованої системи (М.П. Кочерган); по-третє, з рухом безпосередньо пов'язаний розвиток суспільства, еволюція мови і саме життя людини. Дієслова руху вивчались з погляду семантичних (Р. Вескімейстер, L.M. Eichinger) та синтагматичних властивостей (В.М. Зінченко, В.М. Пітінов, Н. Diersch); у типолого-зіставному плані (В.В. Морозов, Y. Cheng); фрагментарно розглядалися їх словотвірні особливості (П.Ф. Монахов, I.V. Швед).

Дієслова з категоріальним значенням активного руху входять до макросистеми домінантних дієслів руху, репрезентують ситуації, де носіями активного поступального руху є живі істоти, які переміщуються за допомогою природних і технічних засобів [1; 2]. Вивчення словотвірної спроможності зазначених одиниць сприяє виявленню здатності основ дієслів з категоріальним зна-

ченням активного руху мотивувати утворення нових словотвірних структур та відобразити динаміку словотворчого процесу, розширювати і збагачувати словниковий склад сучасної німецької мови.

Виклад основного матеріалу. За основну одиницю словотвірного аналізу в нашому дослідженні ми приймаємо основу твірного слова, що визначається як **твірна основа**, від якої утворюються нові слова. Вона виступає обов'язковим конститuentом словотвірної структури, її лексико-семантичним ядром у процесі творення похідних слів [3; 4]. **Словотвірний потенціал**, відповідно, визначається як здатність основи слова бути твірною для породження нових семантично та структурно залежних від неї слів та зумовлюється частиномовним номінативним статусом слова, його семантичними особливостями й ступенями похідності.

Найбільш перспективним об'єднанням віддієслівних похідних з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові, що репрезентує їх словотвірний потенціал, є **словотвірне гніздо** – група спільнокоренових слів, об'єднаних відношеннями словотвірної похідності зі спільним інваріантом значення, властивим основі-вершині гнізда як мотивуючій основі стосовно інших членів гнізда. Основними структурними одиницями словотвірного гнізда, що підлягають аналізу в нашому дослідженні, є словотвірна пара та словотвірна парадигма. Мінімальною одиницею словотвірного гнізда з категоріальним значенням активного руху є **словотвірна пара**: твірна основа та його похідне слово, які пов'язані між собою формально й семантично, наприклад, *kommen* – *ankommen*; *schwimmen* – *entlangschwimmen*.

Комплексною системоутворювальною одиницею, що найбільш яскраво відображає словотвірний потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху, є **словотвірна парадигма**, тобто сукупність усіх безпосередньо похідних того або іншого твірного. У гнізді стільки словотвірних парадигм, скільки твірних слів.

Типовою для дієслів з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові є тризонна субстантивно-ад'єктивно-вербальна словотвірна парадигма з такими семантичними позиціями: в субстантивній зоні: «виконавець руху» – *m Läufer*, *m Springer*, «предмет, названий твірною основою» – *m Zieher*, «особа за видом діяльності» – *m Flieger*, *m Kletterer*, *m Turner*, «місце руху» – *m Ausgang*, *m Durchgang*, «опредметнений рух» – *m Gang*, *n Schwimmen*, *f Fliegerei*; у вербальній зоні: «просторова модифікація дії» – *durchkriechen*, *umlaufen*, квантитативна модифікація дії – *abjagen*; в ад'єктивній зоні: «наділений ознакою, названий твірною основою» –

humpelig, strampelig, «придатний до чого-небудь» – *gangbar, fahrbar*.

Важливим параметром, за яким виявляється якісний і кількісний словотвірний потенціал вихідних дієслів з категоріальним значенням активного руху, є глибина словотвірного гнізда. Остання залежить від ступенів похідності, які є послідовно розташованими рядами слів, утворених за допомогою афіксів (з нульовим також) від твірної основи. Глибина словотвірного гнізда на різних ступенях похідності неоднакова: основний масив похідних слів у словотвірних гніздах припадає на I–II ступені. Найчисельнішим виявляється I ступінь словотворення дієслів з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові. Інвентар словотворчих засобів, що слугує для творення похідних одиниць з категоріальним значенням активного руху на першому ступені словотворення, характеризується найбільшим розмаїттям. В утворенні дієслів беруть участь префікси: *er-, ver-, zer-*, напівпрефікси: *ab-, an-, aus-, durch-, um-* та інші, а також частотні компоненти: *auseinander-, dazwischen-, empor-* та інші.

На першому ступені похідності (вихідною є неопхідна основа) утворюються афіксальні віддієслівні іменники (*m Flieger, m Gang*), прикметники (*fahrbar, humpelig*), дієслова (*umgehen, entkommen*). За конверсією на першому ступені утворюються іменники майже від усіх дієслівних основ, крім *ras-, keu-, wetz-, hink-, dring-, spaz-, spreng-, tob-, stramp-*. Поодинокими є суфіксальні іменники, що утворюються за допомогою суфіксів *-e, -er, -ling, -t, -ung*. Прикметники утворюються переважно за допомогою продуктивного суфікса *-ig (eilig)* та внаслідок ад'єктивації дієприкметника теперішнього часу (*fliehend, gleitend*). Другий ступінь похідності представлений іменниками, прикметниками, дієсловами. Прикметники утворюються суфіксальним способом від абстрактних імен, що виражають процес руху (*gänglich, gangbar*). Префіксальні основи дієслів відзначаються активністю в подальшому творенні іменників шляхом конверсії (*m Aufgang, m Hinflug*). На другому ступені похідності частотністю відзначаються утворення дієслів з подвійною префіксацією (*umherfahren, vorbeigehen*). Для наступних ступенів словотворення характерне поступове зниження словотвірної активності як твірних основ дієслів з категоріальним значенням активного руху, так і їх словотворчих формантів. На третьому ступені похідності зустрічаються поодинокі утворення іменників та прикметників, які втратили семантичний зв'язок з твірною основою і не виражають категоріальне значення активного руху, на четвертому ступені похідності словотворчий процес, пов'язаний з творенням віддієслівних похідних з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові, завершується.

Структура словотвірного гнізда ґрунтується на принципі ієрархії, тобто послідовного підпорядкування одних одиниць іншим. Компоненти словотвірного гнізда семантично і структурно залежать один від одного, тобто є взаємозалежними. Як виявило дослідження, дієслівні основи з категоріальним значенням активного руху, характеризуючись різною словотвірною активністю, фор-

мують і різні словотвірні гнізда обсягом від 1 до 100 і більше слів. Високими показниками словотвірної активності відзначаються непохідні дієслівні основи *geh-, komm-, lauf-, zieh-, flieg-, tret-, spring-, reit-, renn-* (обсяг словотвірного гнізда становить більше 30 слів різних частин мови). Середню словотвірну активність виявляють такі дієслівні основи, як: *eil-, steig-, jag-, schleich-, dräng-, schreit-, kriech-, schwimm-, gleit-, klett-, saus-, spreng-, spaz-, dring-* (обсяг словотвірних гнізд – від 11 до 30 слів різних частин мови). Малоактивними є дієслівні основи *ras-, hetz-, hump-, folg-, bumm-, stieb-, stolp-, hink-, polt-* та інші (обсяг словотвірного гнізда – від 3 до 15 і менше слів різних частин мови). Абсолютно мінімальну, словотвірну потенцію мають такі дієслівні основи з категоріальним значенням активного руху, як: *klimm-, pes-, schlüpf-* (обсяг словотвірного гнізда – від 0 до 1), оскільки вони формують гнізда, глибина яких становить один словотвірний крок.

У межах віддієслівного словотвірного гнізда з категоріальним значенням активного руху його члени вступають у різні парадигматичні відношення. Найпоширенішими типом серед них виявлено синонімічні відношення, що ґрунтуються на твірних основах, тотожних або близьких за лексичним значенням та словотворчих формантів, тотожних за функціями та семантичною структурою.

Висновки. Одержані результати свідчать про плідність системно-функціонального та гніздового підходів до вивчення словотвірного потенціалу дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові на основі опису їх дериваційно-семантичних та валентнісних характеристик і може стати в нагоді в укладанні Німецько-українського тлумачного словотвірного словника базової лексики, побудованого за гніздовим принципом, в якому була б відображена вся словотвірна система німецької мови, а не окремі її фрагменти.

Перспективним напрямом подальших наукових розробок є дослідження словотвірного потенціалу твірних основ інших частин мови з різними категоріальними значеннями на засадах основоцентричної дериватології, типолого-зіставного аналізу словотвірного потенціалу похідних слів слов'янських та германських мов, що буде певним внеском як для створення загальної теорії гнізда, так і комплексної теорії словотвору.

Література:

1. Кийко Ю.С. Лексико-семантична група дієслів переміщення в сучасній німецькій мові (парадигматичні і синтагматичні властивості): дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Кийко Юрій Євгенійович. – К., 2001. – 259 с.
2. Diersch H. Verben der Fortbewegung in der deutschen Sprache der Gegenwart. Eine Untersuchung zu syntagmatischen und paradigmatischen Beziehungen des Wortinhalts: Diss. / Helga Diersch. – Berlin: Akademie-Verlag, 1972. – 221 S.
3. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Н.Г. Ищенко. – К.: Изд-ий центр КГЛУ, 2000. – 349 с.
4. Щигло Л.В. Словотвірний потенціал дієслівних основ з категоріальним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л.В. Щигло: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Л.В. Щигло. – Харків, 2009. – С. 7.

Щигло Л. В. Словообразовательное гнездо как макроединица деривационной системы

Аннотация. Рассмотрены структурно-семантические особенности организации словообразовательного гнезда, образованного от основы-вершины глагола с категориальным значением активного движения в современном немецком языке как крупнейшего репрезентанта словообразовательного потенциала слова.

Ключевые слова: словообразовательный потенциал, производящая основа, производная основа, словообразовательная пара, словообразовательная парадигма, словообразовательное гнездо.

Shchyhlo L. Word-building nest as the macrounit of derivative system

Summary. The article deals with the structural and semantic features of word-building nest formed from the base verb-top with categorial meaning of active movement in modern German as the biggest representant of word-building potential of the word.

Key words: word-building potential, generative stem, derivative stem, word-building pair, word-building paradigm, word-building nest.